
ÚJKOR ÉS JELENKOR

Montesquieu, Szperanszkij, Karamzin és a XIX. század eleji orosz reformpolitika

A XVIII. századi európai szellemi életben lezajló átalakulási folyamat, bár elsősorban a nyugati országokra koncentrálódott, közvetett módon a kontinens egészét érintette. A felvilágosult eszmék az orosz gondolkodókra is hatással voltak. A „keleti óriásnak” a fejlett európai államok rendszerébe történő integrálása nagy kihívást jelentett az orosz uralkodók számára, hiszen a Nyugat negatívan ítélte meg a birodalmat. Az Oroszországgal szemben alkalmazott diszkriminatív politikában az orosz kormányzati módszerek és hagyományok elutasítása jelenítődött meg. Számos modernizációt előmozdító tervet született Oroszországban, azonban a gyakorlatban történő realizálásuk komoly problémákat vetettek fel. A birodalom megreformálására irányuló igényt a kor két tekintélyes orosz államférfija, Ny. M. Karamzin és M. M. Szperanszkij meglehetősen eltérő módon értelmezte. *Victor Taki*¹ tanulmányának középpontjában az általuk képviselt, egymással élesen szembenálló perspektíva bemutatása áll. A szerző, az elméletek közötti ellentétek reprezentálásán túl, figyelmet fordít a kevés számú, de annál meghatározóbb közös kapcsolódási pontok feltárására. A munka szerkezeti felépítését tekintve négy egységre tagolódik.

Taki tanulmányának bevezetőjében komplex képet fest az XVIII. század második felét jellemző orosz politikai kultúráról, melyben a kis létszámú elit politikai jelentősége kerül előtérbe. A magas rangú hivatalokat betöltő arisztokrácia tagjainak sajátos privilégiuma volt az adott kormányzati rendszer bizonyos korlátokon belül történő bírálata. A szerző úgy véli, a kritika közvetítésének kiváló módja a felvilágosult vagy éppenséggel konzervatív

1. Victor Taki 2008-ban a Central European University-n (CEU) szerzett doktori fokozatot. 2007-2008 között a Moldvai Állami Pedagógiai Egyetemen, majd pedig a Carleton Egyetemen és az Albertai Egyetemen tanított. Jelenleg a kanadai Dalhousie Egyetem Történelmi intézetének oktatója. Az Orosz Birodalom történetének tanulmányozása mellett a politikai gondolkodás fejlődésének, valamint az európai nagyhatalmak történetének összehasonlító vizsgálatával foglalkozik. Tanulmányai jelentek meg a *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, az *Ab Imperio* és az *East Central Europe Journal* című folyóiratokban.

nézeteket valló politikai gondolkodók patronálása volt. A gazdag arisztokraták ugyanis sok esetben anyagi támogatást biztosítottak a saját politikai állásfoglalásukkal azonos elveket képviselő értelmiségiek számára. Ezek a személyek írásaikban nyíltan hangot adtak a regnáló uralkodó tevékenységével kapcsolatos aggodalmaiknak, észrevételeiknek. A tanulmány példaként hozza fel Gyenyisz Fonvizint, Ivan Bogdanovicsot és Mihail Scserbatovot, akik keményen bírálták a II. Katalin által képviselt reformpolitikát. A szerző hangsúlyozza, hogy a kormányzati körökkel szoros kapcsolatban álló politikai gondolkodók elméleti ismereteiket sok esetben az állami ügyekbe való bevonásuk révén, a gyakorlatban is érvényesíthették.

A munka következő részében a szerző fokozatosan bontja ki a Karamzin és Szperanszkij között fennálló ideológiai szembenállás lényegi elemeit. Úgy véli, a két fél közötti hagyományos konzervatív-liberális ellentét alapvetően az eltérő társadalmi háttérükből fakad. Taki párhuzamba állítja az arisztokrata családból származó Karamzin és az egyszerű, papi családban nevelkedett Szperanszkij életpályáját. A származás mindkettőjük esetében meghatározó tényezőként jelenik meg és az általuk képviselt politikai irányvonal kiindulási pontjának tekinthető.

Taki kiemeli, hogy a tradicionális elveket valló Karamzin gondolkodásmódjának formálódására az 1773-as Pugacsov vezette parasztfelkelés mellett a francia forradalom eseményei is hatottak. Érdekes momentumként említi, hogy a liberalizmus elveivel szemben álló Karamzin szoros kapcsolatot tartott a „republikánus” nézeteiről ismert és a szabadkőműves társaság tagjaként számon tartott Nyikolaj Novikovval. A szerző hangsúlyozza, hogy II. Katalin politikájának csodálója az I. Pál hatalomra kerülését (1796) követő belpolitikai változások hatására zárkózott el a kozmopolita világszemlélettől és a konzervatív párt érdekeinek legfőbb képviselőjeként I. Sándor uralkodásának kezdetétől (1801) ezt az irányvonalat reprezentálta. Taki megemlíti, hogy miután Karamzin 1803-ban a cári udvar hivatalos történésze lett, bizalmas kapcsolatba került Jekatyerina Pavlovna nagyhercegnővel, akinek tveri birtoka a konzervatív beállítottságú arisztokraták és értelmiségiek gyülekezőhelyeként szolgált.

Taki kiemeli, hogy Szperanszkij elképzeléseiben a származása sokkal markánsabban érezte hatását. Hangsúlyozza, hogy a népet képviselő reformer politikai gondolkodásmódjának formálódásában a nemességgel szembeni ellenérzései szignifikáns szerepet tölthettek be. A szerző, csakúgy, mint Karamzin esetében, Szperanszkij nézeteiben is ellentmondást vél felfedezni. A liberális elvek képviselőjeként Szperanszkijt már kezdetől fogva szoros szálak fűzték az I. Sándor bizalmasaiból álló „fiatal bará-

tok” köréhez, ugyanakkor paradox módon kapcsolatot létesített a XVIII. századi arisztokrata privilégiumok és hagyományok védelmét hangsúlyozó „senátori párttal”. Taki arra is rávilágít, hogy a Szeranszkij és Karamzin esetében megfigyelhető kettős magatartás a korabeli orosz politikai habitus része volt.

Bár az Orosz Birodalom kormányzásának tekintetében ambivalens álláspontot képviseltek, munkáik elvi háttérének kifejtésében mindketten Montesquieu-nek *A törvények szelleméről* című művére támaszkodtak. Ez volt az a kapocs, amely révén Karamzin és Szeranszkij munkássága összefonódott. Taki erre vonatkozóan példaként hozza fel a politikai és polgári szabadságról alkotott elképzeléseiket. Hangsúlyozza, hogy Karamzin és Szeranszkij koncepciójában egyaránt Montesquieu képezi az origót, a polgári és politikai szabadság definiálása ugyanis mindkettőjük esetében *A törvények szelleméről* című munkája által megfogalmazott módon történik. A szerző a politikai szemléletekben jelentkező ellentétek bemutatása során részletesen elemzi Szeranszkij *A szabadságról és a szolgaságról* című esszéjét, melyben a polgári jogok – eltérő mértékben ugyan, de – a társadalmat alkotó összes egyén alapvető kiváltságaként jelennek meg; a polgári szabadság biztosításának elengedhetetlen feltétele pedig a politikai jog és a törvényesség megszilárdítása. Taki fontosnak tartja megjegyezni: annak ellenére, hogy Karamzin is elismerte, a politikai és polgári szabadság egymástól elválaszthatatlan fogalmak, élesen bírálta a Szeranszkij által kidolgozott *Tervezetet* (Plant). Egyrészt, mert határozott meggyőződése volt, hogy a munka alapjául a *Code Napoleon* szolgált, másrészt pedig, mert véleménye szerint az abban foglalt elképzelések középpontjában álló polgári szabadság Oroszország korabeli viszonyai között nem értelmezhető.

Hasonló anomáliát vélhetünk felfedezni az igazi monarchiáról alkotott elképzeléseikben is. Taki tanulmányának következő részében az államelméleti kérdések tisztázásán túl nagy figyelmet fordít a nemességnek, mint társadalmi rendnek, a hatalom korlátozásában játszott szerepére. A szerző Karamzin monarchia-koncepciójának elemzésekor az 1801-ben megjelent *Történelmi óda Nagy Katalinhoz* című munkájára hivatkozva egyértelműen Montesquieu hatását helyezi előtérbe. Taki véleménye szerint a felvilágosult abszolútizmust képviselő cárnőt méltató írás egyik legfontosabb alapvető tökéletesen egybecseng azzal a Montesquieu által megfogalmazott gondolattal, melynek értelmében a monarchia nem más, mint törvényes kezek között fennálló egyeduralkodó. Hangsúlyozza azonban, hogy Karamzin elutasítja a cári hatalom jogi korlátozását és ragaszkodik azon álláspontjához, melynek értelmében az ideális kormányzás megvalósulása kizárólag

az adott uralkodó jellemének és szellemi képességeinek a függvénye. Taki kiemeli, hogy Montesquieu-höz hasonlóan a nemesség Karamzinnál is a monarchia alappilléreként jelenik meg.

Szperanszkij esetében egy teljesen más jellegű államelméleti koncepciót ismerhetünk meg. A tanulmány szerzője itt is, csakúgy, mint Karamzin elképzelésének vizsgálatakor, párhuzamot von *A törvények szelleméről* című munkában feltüntetett elvek és a Szperanszkij által kidolgozott elképzelések között. Taki úgy véli, Szperanszkij jobban ragaszkodik Montesquieu gondolatmenetének hagyományos értelmezéséhez. Míg Karamzinnál az uralkodó az állam letéteményese, Szperanszkijnál a jog és a megfelelően kialakított intézményi rendszer alkotja a monarchia alapkövét. Ezt az elvet igyekezett érvényre juttatni az Orosz Birodalom kormányzásában is. A szerző példaként említi Szperanszkij 1802-ben I. Sándor cár elé terjesztett beadványát, amelyben az uralkodói hatalom törvényekkel történő megerősítésének szorgalmazása mellett javaslatot tett egy „felvilágosult elmékből” álló tanács összehívására, azzal a céllal, hogy az uralkodóval együtt kezdjen hozzá Oroszország alkotmányának kimunkálásához.

Szperanszkij társadalomszemléletének vizsgálata során a szerző komoly figyelmet fordít a nemességgel kapcsoltban megfogalmazott bírálatának elemzésére. Ahogyan azt Taki a tanulmánya korábbi részében felvázolta, Szperanszkijnak a kiváltságos réteggel szemben érzett ellenszenvé komoly hatással volt politikai nézeteinek kiformalódására. Reformer gondolkodás-módjának középpontjában a kormányzati rendszer gyökeres átalakításán túl a társadalmi viszonyok igazságos módon történő rendezése állt. Szperanszkij véleménye szerint Oroszország modernizációja nem hajtható végre az egyes társadalmi osztályok között meglévő különbségek mérséklése nélkül, amelynek módja: a polgári szabadság megteremtése. Taki fontosnak tartja megjegyezni, hogy Szperanszkij nem kívánja eltörölni az osztályok közötti különbségeket, csupán minden társadalmi szinten biztosítani kívánja a szabadsághoz való jog érvényesülését.

Taki a tanulmánya utolsó részében a törvényhozás problematikáját helyezi előtérbe. Hangsúlyozza, hogy bár Szperanszkij és Karamzin álláspontja merőben eltért egymástól, mindketten osztották Montesquieu-nek a geo-kulturális különbségekről alkotott elméletét, amelynek értelmében a földrajzi elhelyezkedés és az éghajlati viszonyok hatással vannak az adott ország társadalmi és kulturális viszonyaira. Részletesen elemzi Szperanszkij 1809-ben megjelent *Tervezet* (Plan) című munkáját, amelyben a minisztériumok létszámának kibővítése mellett az Államtanács megalakításának gondolatát is felvetette. A tanulmány szerzője hangsúlyozza, hogy Karamzin bírálta és

elvetette Szperanszkijnek a jogállamiság elve alapján kidolgozott koncepcióját azzal érvelve, hogy az orosz nép idegenkedik a radikális változtatások bevezetésétől, nem kívánja felforgatni az állam régi intézményrendszerét, egyetlen vágya a II. Katalin által megteremtett rendszer feltámasztása.

Viktor Taki a tanulmányában Karamzin és Szperanszkij gondolatvilágának komparatív elemzése révén komplex és átlátható képet festett a XVIII–XIX. század fordulójának orosz politikai kultúrájáról és a korabeli reform-elképzelések legfontosabb problémáiról. Munkája kiválóan hasznosítható az Orosz Birodalom és a modern politikai eszmék vizsgálatával foglalkozó kutatók számára.

Viktor Taki: In search of true monarchy: Montesquieu, Speranskii, Karamzin and the politics of reform in early nineteenth-century Russia (Montesquieu, Szperanszkij, Karamzin és a XIX. század eleji orosz reformpolitika), *European Review of History – Revue européenne d'histoire*, 2009, Vol. XVI, No. 1, pp. 125–149.

Schrek Katalin